

*Н.П. Ткачук,
вихователь вищої категорії,
старший вихователь
КНЗ «Бердичівська спеціальна
загальноосвітня школа-інтернат»
Житомирської обласної ради*

Особливості розвитку і корекції емоційного розвитку та вольової саморегуляції дітей з інтелектуальною недостатністю

В статті здійснено аналіз особливостей формування емоційно-вольової сфери та підходів до корекції порушень емоційного розвитку та вольової саморегуляції дітей з інтелектуальною недостатністю.

Ключові слова: *емоція, емоційний розвиток, вольова саморегуляція, психіка, вищі психічні функції.*

Актуальність

Сучасні наукові дослідження в області дефектології, корекційної педагогіки направлені в основному на специфіку навчання дітей з інтелектуальною недостатністю. Безумовно, пізнавальна діяльність дитини є об'єктом дослідження та корекційного впливу саме через її деформацію і недорозвиток. Водночас, інтелектуальні порушення призводять до не менш серйозних порушень емоційної та вольової саморегуляції, що в результаті порушують процес соціальної адаптації дитини. Актуальність проблеми корекції емоційного та вольового розвитку дитини зумовлена необхідністю сприяння повноцінному розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями та її успішного входження в соціум.

Емоційно-вольова сфера дитини з інтелектуальною недостатністю має свої особливості і потребує специфічного підходу в корекції порушень та розвитку. Слід відмітити, що інтелектуальний розвиток безпосередньо пов'язаний з здатністю людини на різних вікових етапах переживати складні емоції. У зв'язку з цим доречно розглянути феномен виникнення емоцій та психіки людини загалом.

Поняття «психіка» досить складне і має різні трактування. Його можна розглядати як з точки зору нейропсихології та фізіології, так і в контексті розуміння людини як соціального об'єкту. Психіка виникла і формувалась як здатність всіх живих організмів активно взаємодіяти з оточуючим світом на основі нейрофізіологічного кодування життєво значимих реакцій, як здатність адаптації організму до умов середовища. Психіка людини – це в першу чергу відображувально-регулятивна діяльність, що забезпечує її активну взаємодію з оточуючим світом на основі оволодіння загальнолюдським досвідом. Отже, психічний розвиток передбачає здатність людини засвоювати такий досвід, що потребує задіяння всіх інтелектуальних функцій (пам'ять, аналіз і синтез, абстрагування і т. д.). Людська психіка – це

система суб'єктивних образів реальності, внутрішній світ людини, що має свої закони становлення і функціонування.

Загальноприйнятим трактуванням психіки є її визначення як процесу суб'єктивного відображення об'єктивного світу.

У дітей з інтелектуальною недостатністю спостерігаються стійкі порушення становлення психічних процесів внаслідок органічного ураження головного мозку (наслідуваного на генетичному рівні та набутого в результаті уражень на різних етапах розвитку, в тому числі і пренатальному). Незрілість вищих інтелектуальних процесів призводить до незрілості психіки загалом, нездатності дитини засвоювати соціальний досвід.

Базові емоції (страх, огида, задоволення, гнів, здивування), що формуються як реакція живої істоти з розвиненою ЦНС на подразники, безумовно доступні дітям з інтелектуальним дефектом. Складні емоції, що є результатом засвоєного на свідомому рівні соціального досвіду, формуються у таких дітей із значними труднощами, і, залежно від ступеню ураження інтелекту, можуть бути взагалі недоступними. Часто спостерігаються неадекватні реакції на різноманітні соціальні явища (наприклад, оцінка оточуючих). Слід враховувати, що вища людська емоція це – не тільки складна система нейронних зв'язків, а й своєрідна апперцепція соціальної ситуації. У випадку «нормального» формування вищих психічних функцій дитина ніби приміряє на себе засвоєні соціальні ролі та моделі поведінки, керуючись при цьому системою моральних цінностей, заборон, схвалення чи засудження вчинків значимими людьми. У дітей з дефектом інтелектуального розвитку такий етап соціалізації може упускатись як «не значимий» в плані біологічного виживання.

В сучасних психологічних та педагогічних дослідженнях приділяється велика увага особливостям розвитку емоційно-вольової сфери дітей з інтелектуальною недостатністю. Концептуальне положення Л.С. Виготського про взаємопов'язаність інтелекту та афекту є методологічною основою розробки корекційних програм для дітей з інтелектуальною недостатністю. Необхідний системно-динамічний підхід до корекційного виховання і навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку – «...потрібно виховувати не «сліпого, а дитину, у першу чергу. Виховувати сліпого та глухого – значить виховувати сліпоту та глухоту і із педагогіки дитячої дефективності перетворювати її в дефективну педагогіку» [3].

Крім емоційної незрілості, під якою розуміється невідповідність афективних реакцій дитини її віку, у дітей з інтелектуальною недостатністю спостерігаються порушення поведінки. У таких дітей емоції недостатньо диференційовані, позбавлені відтінків, поверхневі. Затримка емоційного розвитку призводить до формування інфантилізму в старшому шкільному віці. Поведінка дітей з інтелектуальною недостатністю характеризується примітивністю, передбачуваністю. Дитина не усвідомлює необхідності дотримуватись певних соціальних норм та дисциплінарних вимог. Інфантилізм призводить, у свою чергу, до значних труднощів в процесі

соціальної адаптації. Таким чином, примітивна емоція (задоволення – незадоволення) визначає примітивну поведінку (хочу – не хочу).

Діти з інтелектуальною недостатністю погано контролюють свої емоції, часто навіть не намагаються це робити. «Вольове зусилля – це енергія думки чи емоції...» [1]. Саме «думка» і «емоція» у дітей з дефектом інтелекту – слабкі енергетичні стимули. «Наповнити енергією» особистість дитини, значить дати їй можливість не тільки спостерігати за емоціями і поведінкою інших людей, а й «програвати» їх під час корекційних занять.

Слабкість вольової саморегуляції є причиною того, що діти мають значні проблеми з особистісним становленням. У них із запізненням і труднощами формуються вищі духовні почуття: совість, почуття обов'язку, відповідальності, самовідданості тощо.

Складні емоції соціально-морального характеру, тонкі відтінки почуттів залишаються недоступними для розуміння дітей з інтелектуальною недостатністю [1].

В залежності від важкості дефекту у дітей відмічається слабкість інтелектуальної регуляції емоцій і почуттів, низька диференціація, полярність, неадекватність, інертність емоційних станів, дисгармонія в розвитку елементарних та вищих емоцій. Сформовані у дитини з нормальним рівнем розвитку вищих психічних функцій етичні, моральні, естетичні та соціальні мотиви поведінки у дітей з інтелектуальною недостатністю можуть бути активізовані на формальному рівні (наслідування поведінкових реакцій) лише за умови відповідного корекційного впливу.

Безумовно, рівень поведінкових та емоційних порушень залежить від структури та важкості дефекту. Тому важливим в організації корекційної роботи з дітьми є діагностичний етап. Опираючись на теорію Л.С. Виготського про зону найближчого розвитку, педагог визначає актуальну ситуацію розвитку і чітко формулює корекційні завдання.

Порушення формування вольової сфери дітей з інтелектуальною недостатністю були описані в дослідженнях Л.С. Виготського, Л.В. Занкова, С.Я. Рубінштейна та інші. Порушення вольової саморегуляції виражаються в безініціативності дитини, в її нездатності до вольових зусиль. Узагальнюючи результати досліджень порушень вольової регуляції у дітей з недорозвитком інтелектуальної сфери, С.Я. Рубінштейн відмічав, що такі порушення проявляються в різних соціальних ситуаціях та різною мірою [4]. Так, якщо в діях, направлених на віддалений результат, діти виявляють безініціативність, в діях, що безпосередньо направлені на задоволення примітивних актуальних бажань (їжа, іграшка, увага дорослих і т. п.) проявляється неадекватна наполегливість. Таким чином, більшою мірою у дитини з інтелектуальною недостатністю несформована здатність до довільного спонукання до дії чи гальмування її, того, що в педагогіці називають «силою волі».

Отже, дефект (інтелектуальний недорозвиток) зумовлює порушення в емоційно-вольовій сфері дитини з інтелектуальною недостатністю. Завдання корекційної педагогіки в напрямку розвитку емоційного інтелекту та

вольової саморегуляції полягають передусім в формуванні у дитини з інтелектуальною недостатністю здатності переживати різноманітні емоційні стани (радість, смуток, співчуття, інтерес і т. д.). Педагог має розкрити перед дитиною багатство почуттів і переживань. Вміння емоційно налаштуватися на певну ситуацію – одна з передумов успішного навчання навичкам спілкування та соціальної взаємодії. В корекційних програмах слід використовувати різноманітні техніки та прийоми корекції (арт-терапія, казкотерапія, інсценізації, експозиція і т. д.).

Найгірший сценарій становлення особистості дитини з інтелектуальною недостатністю розгортається в умовах асоціального середовища, родинного неприйняття, гіпоопіки. В таких несприятливих умовах у дитини формується стійка недовіра до оточуючих, ворожість, агресивність. Дефект посилюється, стає незворотним, дитина втрачає потенційні можливості особистісної та соціальної адаптації. Соціально-психологічна підтримка родини та вчасно розпочате корекційно-розвивальне навчання дітей з легким ступенем розумової відсталості дають можливість знівелювати наслідки дефекту до рівня успішної соціальної адаптації.

Список використаних джерел

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Интернет ресурс: [https://www. Livelib.ru/334959](https://www.Livelib.ru/334959)
2. Выготский Л.С. Основы дефектологии: соб. соч: в 6 т. Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982-1984. – Т. 5. – 1983.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Из-ство «Смысл»; Эксмо, 2005.
4. Рубінштейн С.Я. Основные этапы развития поведения и психики; проблема инстинкта, навыка и интеллекта. Интернет-ресурс: psylib.org.ua